
РОЗНАСКІРАВАНЫЯ ДЫСКУРСЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XIX СТАГОДДЗЯ: У. СЫРАКОМЛЯ І П. ШПІЛЕЎСКИ

Прысутнасць у любой нацыянальнай літаратуры адрозных дыскурсаў – з’ява натуральная і заканамерная. Яна забяспечвае разнастайнасць літаратурнага працэсу, стварае розніцу патэнцыялу, неабходную для дынамікі яго развіцця. Спецыфічнай асаблівасцю літаратуры Беларусі з’яўляецца наяўнасць у яе поліфанічнай прасторы разнавектарных, часам кантрасна супрацьлеглых тэндэнцый і працэсаў, абумоўленых геапалітычным становішчам краіны, тым, што перад літаратарамі і дзеячамі культуры заўсёды стаяў цывілізацыйны выбар.

XIX стагоддзе ў гісторыі Беларусі выклікае пільную ўвагу, бо пазначана найважнейшымі працэсамі: пачаткам фарміравання беларускай нацыі і новай беларускай літаратуры як эстэтычна самастойнай з’явы. Спалучэнне ў літаратуры гэтага перыяду рознаскіраваных у канцэптэуальным і аксіялагічным плане дыскурсаў праявілася надзвычай выразна і ярка, прыводзіла да канфлікту камунікацыі, ускладняла сам працэс выпявання нацыянальнай ідэі, стрымлівала станаўленне суверэннай беларускамоўнай плыні літаратуры і яе далейшага функцыянавання. Разуменне цывілізацыйнай рознаскіраванасці неабходна для ўсведамлення феноменальнасці ўзнікнення на шматмоўным літаратурным ландшафце Беларусі ўласна беларускамоўнай літаратуры.

Варта звярнуць увагу на ўмоўны падзел краю на дзве тэрытарыяльныя прасторы – Літву і Беларусь. Ян Чачот, якому пасля ссылкі спачатку дазволілі пасяліцца ў Лепелі, не лічыць сябе цалкам на радзіме. Гэтаксама і Тамаш Зан, набыўшы маёнтка Кахачын на Магілёўшчыне, сумуе па сваёй Літве. А. Міцкевіч з Парыжа паведамляў у Чылі І. Дамейку: «У Зана вёсачка ў Беларусі». Каб патрапіць з Мінска у Беларусь, трэба здзейсніць сапраўднае падарожжа, як гэта апісана ў «Літаратурных клопатах» В. Дуніна-Марцінкевіча. У спісе А. Рыпінскага з 55 пісьменнікаў, «якія нарадзіліся на Белаі Русі, або таксама пісалі пра яе на абедзвюх мовах нашай правінцыі, як польскай, так і русінскай», адсутнічае большасць знакавых аўтараў з Літвы, заходняй часткі нашай краіны. У творчасці пісьменнікаў фігуруюць і розныя сакралізаваныя «domowy rzeki»: для А. Міцкевіча і паэтаў філамацкага кола, У. Сыракомлі і інш. гэта Нёман, які ўспрымаўся як калыска ліцвінскага патрыятызму, сімвал нацыянальнай самавітасці. Для літаратараў з усходняй часткі краіны падобнай увагай надзелена Дзвіна. Яе старажытная назва ўзята пісьменнікамі для часопіса «Рубон» (1842), пакліканага згуртаваць творчыя сілы краю. Дзвіна ў розных іпастасях фігуруе ў творах Т. Лады-

Заблоцкага, І. Храпавіцкага, В. Грымалоўскага, Г. Шапялевіча. Але пры ўсёй тэрытарыяльнай размежаванасці тагачасных беларуска-польскіх пісьменнікаў яднае агульны ідэйны падмурак, агульная аксіялагічная база – рэч-паспалітаўскі патрыятызм у спалучэнні з патрыятызмам «краёвым», акрэсленым межамі Літвы-Беларусі, і гэты апошні набірае вагу і ўзрастае на працягу ўсяго XIX стагоддзя.

Разнавектарны геапалітычны выбар вызначыў супрацьстаянне дзвюх канфесій, праваслаўнай і каталіцкай, носьбітаў розных культурных традыцый і духоўных каштоўнасцяў, уплыў на фарміраванне беларускай літаратуры моцных палёў польскай і рускай культуры. М. Гарэцкі ў «Гісторыі беларускае літаратуры» апрача ўласна беларускай плыні, якую складала «вусная паэзія і тыя кніжныя творы, што з пісьма перайшлі ў вусны народа» [1, с. 198], вылучыў яшчэ два рознаскіраваныя напрамкі. Гэта польскамоўная літаратура, на якую паўплывалі мясцовыя, беларускія рэаліі і мова: «Літаратура апалячанае шляхты жыла супольным жыццём з польскаю літаратураю. Аўтары яе, па-сутнасці, з’яўляліся польска-беларускімі пісьменнікамі, пісалі польскім альфабэтам, мала-веле змененым у беларускі бок, друкаваліся ў польскіх выданнях і па ідэалогіі былі больш палякамі, чым беларусамі (крывічамі)» [1, с. 198]. Трэці кірунак, расійска-беларускі, складалі «тыя нашы аўтары, што гадаваліся на расійскай культуры, з свае беларускае творчасці рабілі як бы частку расійскае літаратуры і па ідэалогіі былі расійцамі» [1, с. 198].

Адзін з яскравых прыкладаў падобнай рознаскіраванасці ў літаратуры Беларусі – творчыя постаці Уладзіслава Сыракомлі і Паўла Шпілеўскага. У рэчышчы супастаўлення выгодна выглядаюць першапачатковыя факты іх біяграфіі. Абодва яны аднагодкі і землякі, народжаныя на Любаншчыне: У. Сыракомля нарадзіўся ў фальварку Смольгаў 29 верасня 1823 года, а П. Шпілеўскі 31 кастрычніка таго ж года ў вёсцы Шыпілавічы. Як бачна, яны з’явіліся на свет з розніцай прыблізна ў месяц, адлегласць паміж месцамі іх нараджэння некалькі дзясяткаў кіламетраў, але сямейнае атачэнне, выхаванне і пазнейшая адукацыя былі рознымі. У. Сыракомля – нашчадак старажытнай ліцвінскай гербайнай шляхты. Вучоба ў дамініканскай школе Нясвіжа і Навагрудка змянілася нястомнай самаадукацыяй падчас працы ў канцылярыі радзівілаўскіх маёнткаў з архіўнымі матэрыяламі па гісторыі краю. Усё гэта, бясспрэчна, фарміравала гістарычную свядомасць пісьменніка, гонар за мінулае айчыны і слаўны чын продкаў, паглыбляла шчырую любоў да сваёй радзімы – Літвы. Мнавіта як пясняр Літвы ўвойдзе У. Сыракомля ў гісторыю літаратуры. Працягам яго ліцвінскага патрыятызму будзе спалучэнне паэтычнай творчасці з гісторыка-культурнымі, краязнаўчымі, фальклорнымі даследаваннямі. У працы «Нёман ад вытокаў да вусця» ён тлумачыць: *Даследаваць нашу родную зямлю ў гістарычных, прыродных, этнаграфічных, археалагічных, геаграфічных адносінах – гэта, здаецца, самы просты вынік таго, што прынята называць любасцю да радзімы* [7, с. 2].

Павел Шпілеўскі – сын праваслаўнага святара. Як вядома, гэты асяродак будзе асноўным генератарам і прыхільнікам ідэй заходнерусізму. Ён атрымаў выдатную гуманітарную адукацыю: скончыў Мінскую духоўную семінарыю, а потым Пецярбургскую духоўную акадэмію. Праўда, замест царкоўнай кар’еры П. Шпілеўскі выбраў навуку і літаратуру. Радзіма для Паўла Шпілеўскага – Беларуссія. У сваёй працы «Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях» (1853–1856) Шпілеўскі ўдакладняе, што пад Беларуссю ён разумее губерні Віцебскую, Мінскую, Магілёўскую і частку Смаленскай. Народжаныя на адной зямлі, яны, каталік-ліцвін У. Сыракомля і праваслаўны беларус П. Шпілеўскі, самаўсведамляюць сябе ў кантэксце розных культур і аксіялагічных сістэм.

Супастаўленне ідэйна-канцэптуальнай скіраванасці іх творчасці выгодна правесці на прыкладзе белетрызаваных падарожных нататкаў «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» У. Сыракомлі і «Путешествия по Полесью и белорусскому краю» П. Шпілеўскага. Абодва творы, якія лічацца ўжо класікай падарожнай прозы, з’явіліся адначасова. Серыя падарожных нарысаў П. Шпілеўскага друкавалася ў некрасаўскім «Современнике» ў 1853–1855 гадах. Да стварэння сваіх падарожжаў У. Сыракомля звярнуўся ў 1853 годзе, калі жыццёвыя абставіны вымусілі яго пакінуць мясціны маленства і юнацтва і перабрацца ў Вільню, а потым у Барэйкаўшчыну. Геаграфія вандровак пісьменнікаў таксама ў многім супадае. Свой шлях П. Шпілеўскі пачынае ад Варшавы праз Брэст, Нясвіж, Мінск, Барысаў, праз шматлікія мястэчкі і вёскі і заканчвае на Ігуменшчыне (цяперашні Чэрвень). Успаміны вярнулі Сыракомлю ў наднёманскія ваколіцы: Залучча, Мір, Нясвіж, Стоўбцы, Койданава. Сваё падарожжа ён спыняе перад самым Мінскам, але яго пазнейшы нарыс «Менск» (1857 г.), таксама ў пэўнай ступені белетрызаваны, можна лічыць своеасаблівым працягам гісторыка-краязнаўчай вандроўкі.

Некаторыя даследчыкі лічаць «падарожжа» самастойным літаратурным жанрам. Як правіла, у ім у час вандровак па знакавых мясцінах чужых краін занатоўваюцца аўтарскія ўражанні і назіранні, апісваюцца іншаземныя народы і іх побыт, прысутнічае пэўная ступень авантурнасці і займальнасці. Адметнасць «Вандроўкі» У. Сыракомлі і «Путешествия» П. Шпілеўскага складае тое, што гэты падарожжы па родных мясцінах, назіранні за звыклым асяродкам, экскурсы ў гісторыю свайго краю. Канцэптуальнае адрозненне праяўляецца ў інтэнцыі абодвух аўтараў. У. Сыракомля адзначае ў звароце да чытача: як апошняе *“Бог, заплаці” за хлеб, за соль, за слёзы, за радасць, за весялосць, за зведаны там смутак пішу я на аснове сваіх дзённікаў і ўспамінаў гэтыя нататкі пра мае ваколіцы* [4, с. 9]. Другая, не менш важная мэта – паказаць землякам, што кожны закуток краю, хоць бы на першы погляд і не ўяўляе ён нічога надзвычайнага, можа стацца прадметам

даследаванняў, а даследаванні такога роду не могуць быць для нас бескарыснымі, бо не ўсе мы добра ведаем сваю зямлю [4, с. 10]. Пісьменнік вылучае гэтыя радкі курсівам як найважнейшыя. Мастацкай задачай У. Сыракомлі з’яўляецца не толькі настальгічная вандроўка, але і адкрыццё суайчыннікам малой радзімы як каштоўнасці духоўнай і гістарычнай, люду гэтай зямлі, як выбітных дзеячаў мінулага, так і цяперашніх насельнікаў краю – звычайных жыхароў шляхецкіх сядзібаў, засценкаў і вёсак.

Павел Шпілеўскі ў сваім творы распавядае пра Беларусь рускаму, знешняму чытачу. Па сутнасці, гэта першая разгорнутая прэзентацыя Беларусі расейскай чытацкай аўдыторыі, для якой наша краіна ўсё яшчэ заставалася terra incognita. Справядліва адзначае С. А. Кузняева: «Его “Путешествие...” заметно выделялось среди русских путевых заметок о Белоруссии обилием географического, исторического и этнографического материала, тщательно собранного и систематизированного» [2, с. 5].

Грунтоўны гістарычна-краязнаўчы матэрыял спалучаецца ў абодвух творах з лірычнымі адступленнямі і апісаннямі, разнастайнымі эмацыянальнымі праяўленнямі аўтарскай прысутнасці. Убачанае і прыгаданае прапушчана праз асабістую опытку пісьменнікаў і афарбавана пачуццём замілаванасці роднай зямлёй. Асабліва прыгожая Беларусь у апісаннях П. Шпілеўскага. Яна выразна ідэалізуецца і часам нагадвае зямны рай з *ароматическим воздухом цветистых лугов и девственных лесов* [6, с. 65]. П. Шпілеўскі піша пра *разнообразные леса, рощи, живописные деревеньки, помещичьи хутора и величественные берёзовые присады* [6, с. 56]. Нясвіж у яго выклікае асацыяцыі з *швейцарским селением*. Захоплены прыгажосцю прывабных малюнкаў, што адкрываюцца воку падарожніка, ён неаднаразова дае волю эмоцыям: *Что за вид! Что за живописный сельский вид!* Вось якім казачна прыгожым бачыцца яму Мінск: *Раскинутый на горах и крутизнах Минск почти со всех трактов или въездов представляет прекрасный вид... Перед вами открывается панорама нескольких гор, притоков и крутых обрывов, устланных искусственными и натуральными газонами, большими садами, оранжереями, роскошными цветниками и обмываемых водами вьющейся, как змейка, Свислочи... По горам, по пригоркам красуются здания то высокие и широкие, то узкие и продолговатые, с черепичными крышами во вкусе средних веков, то, наконец, чистенькие, опрятненькие, зелёные или желтые домики с красными кровлями, узорчатыми ставнями и решётчатой оградой* [6, с. 131].

Падмуркам падобнай ідэалізацыі з’яўляецца шчырая любоў аўтара да сваёй радзімы, жаданне адкрыць Беларусь іншаземнаму чытачу з найбольш прывабнага боку, захапіць яго прыгажосцю гэтай зямлі і багаццем духоўнай культуры народа, унікальнасць якой ён нязменна падкрэслівае як тут, так і ва ўсіх навуковых працах.

Сыракомля звяртаецца да землякоў, каб нанова адкрыць ім прыгажосць у звычайным і даўно вядомым. Ён адзначае, што родная ваколіца прыгожая для вока таго, хто тут прыжыўся, але пустая для чужака, які не звязаны з гэтымі мясцінамі ніякімі ўспамінамі, таму не можа зразумець спеваў тутэйшых салаўёў, шуму тутэйшага ветру [4, с. 21]. Наднёманскія пейзажы маюць сваю сціплую, някідкую красу, якую аўтар параўноўвае з красой літоўскай дзяўчыны, якая спачатку проста падабаецца, але пакуль будзем разбірацца ў сваіх пачуццях, яна ўжо завалодала нашым сэрцам. Гэта прыгажосць глыбокая, схаваная, інтравертная, яна можа і не адкрыцца старонняму вандроўніку. Побач з замілаванасцю роднымі ваколіцамі прысутнічае цвярозая ацэнка і асэнсаванне ўбачанага і прыгаданага. Нават калі пабачанае не выклікае асаблівага захаплення, калі Сыракомля шкадуе, што да прыгажосці прыроды не далучаюцца выгоды культуры і цывілізацыі: дагледжаны касцёл, адметнай архітэктуры сельская школа, добры, з усімі выгодамі заезны двор, – ён хутка адкідае мару сустрэць падобны прывабны малюнак, бо ўсё гэта толькі *кніжныя ідэалы, якіх не відаць у жыцці* [4, с. 72].

Калі ў творы П. Шпілеўскага прысутнічаюць моманты ідэалізацыі Беларусі, то ў «Вандроўках» У. Сыракомлі рэалістычнае апісанне родных ваколіц прасякнута глыбокай настальгіяй. Звяртаючыся да чытача, Сыракомля піша, што *нашы асабістыя ўспаміны не шмат каму будуць цікавыя, не жадаючы тым не менш цалкам іх адкідаць, у гэтай вандроўцы будзем больш трымацца паважнасці і сухасці* [4, с. 10]. Побач з аб'ектыўным гісторыка-краязнаўчым матэрыялам суседнічае моцная суб'ектыўна-аўтарская плынь. Такі сінтэтычны характар твора заяўлены ўжо падзагалоўкам: *успаміны, даследаванні гісторыі і звычаяў*. Аўтарская прысутнасць падкрэсліваецца і акцэнтацыяй на надрукаваным курсівам *займенніку мае – некалі мае ваколіцы, мае ваколіцы*, заўвагай, што яны належаць яму не фармальна, а па праву любові. Туга і настальгічны смутак, выкліканы ўспамінамі пра прамінулыя светлыя часы дзяцінства і маладосці, у якія пісьменнік паглыбляецца ў вандроўках па ўласнай памяці. З'яўленне падобнага твора ў літаратурным даробку У. Сыракомлі было абумоўлена яго эмацыянальна-псіхалагічным станам. У Вільні, а потым ў Барэйкаўшчыне, туга па былым, па пакінутых людзях і мясцінах не давала спакою: *У шуме горада не раз апаноўваюць мяне неадступныя ўспаміны пра тых ваколіцы, пра тых людзей, тую прыроду. Калі не прагоніш іх сярод звычайных клопатаў удзень, яны вяртаюцца ўночы, не даючы спаць; дарэмна будзеш адганяць ад сябе былыя пачуцці – жаль ізноў міжволі сцісне здранцвелае сэрца...* [4, с. 9].

Напісанне гэтага твора для У. Сыракомлі – своеасаблівае завяршэнне гештальту, патрэба сэрца і спроба выбаўлення ад душэўных пакут. «Вандроўкі» ўзятыя ў лірычныя рамкі: яны пачынаюцца з настраёвых паэтычных

радкоў з Б. Зімаровіча і завяршаюцца вершаваным дванаццатым раздзелам, дзе У. Сыракомля ў каторы раз прызнаецца ў душэўнай повязі з краем, *Адкуль з бодем пусціўся я ў новую пуцявіну // І дзе памяць пра край свой у песні пакінуў* [4, с 155].

Што тычыцца заяўленых пісьменнікам *наважнасці і сухасці*, яны назіраюцца ў аб'ектыўных і навукова дакладных апісаннях мястэчак і вёсак, разгорнутых гісторыка-краязнаўчых частках твора. Творчая свабодная натура паэта-мастака стрымліваецца пачуццём адказнасці за праўдзівасць і аўтарытэтнасць інфармацыі. Ён з жартам заўважае, што добра было б апісаць які падарожны выпадак ці ў яркіх фарбах апісаць дарожныя краявіды, але спыняе сябе, бо праўда, як тая аліва ў вадзе: *заўсёды наверх выплыве* [4, с. 69].

Галоўнае канцэптualaнае адрозненне абодвух твораў палягае ў тым, у кантэксце якой цывілізацыйнай парадэгмы пісьменнікі бачаць мінулае і цяперашнасць роднай зямлі. У адрозненне ад навукова карэктнага Уладзіслава Сыракомлі, Павел Шпілеўскі адкрыта тэндэнцыйны як прадстаўнік праваслаўнага свету і чалавек рускай культурнай арыентацыі. Ключавым словам-характарыстыкай Беларусі для яго выступае прыметнік *девственная* – некранутая чужаземным уплывам, да якога ён адносіць заходнееўрапейскую цывілізацыю. Яна ўнікальная як ёмішча славянскасці, таму ўсе праявы еўрапейскасці ён лічыць чужароднай інвазіяй і адпаведным чынам ацэньвае. Паслядоўна, на працягу ўсяго твора ён ганіць усё, што звязана з заходнееўрапейскім кірункам айчыннай гісторыі: негатыўна трактуюе магдэбургскае права, Рэфармацыю, Статут ВКЛ... Закранаючы сам факт дзяржаўнага аб'яднання ў Рэч Паспалітую, ён піша пра *іго Польшы і ўдакладняе, што Россия не забрала себе западных губерний (Минская, Могилёвская, Витебская) как древнее достояние Польшы, а только возвратила и присоединила их от Польшы к себе, как искони древние земли русские, захваченные Польшей* [6, с. 76]. *Не zabрану, а odebranu (возвращённый) нужно говорить*, – канкрэтызуе ён у каментарах [6, с. 237]. Сваім палітычным поглядам П. Шпілеўскі таксама знаходзіць гістарычнае падмацаванне: *Кривичи первые подали мысль о единой державии и соединении всех племён славянских в одно целое* [6, с. 98].

Разглядаючы гісторыю гарадоў і мястэчак, іх цяперашні стан, П. Шпілеўскі перш-наперш звяртае ўвагу на праваслаўныя храмы і праваслаўную прысутнасць. У Нясвіжы ён *скорбеет душой*, таму што няма каменнага храма праваслаўнага, *тогда как есть два великолепные каменные костела римско-католического исповедания*. У Мінску ён скрупулёзна пералічвае праваслаўныя цэрквы, якія былі аддадзены ўніятам, і вітае іх вяртанне ў праваслаўе: *При первых благоприятных обстоятельствах тотчас обратились к прежней родной своей греческой вере и отказались от всего чуждого, зашедшего к ним вследствие насилий иезуито-католического*

фанатизма [6, с. 135]. Сцвярджае, што нашчадкі крывічоў, беларусы, *остались верными православию и <...> постоянно скорбели душой, что они не соединены с единоплеменной отраслью великорусского православного народа* [6, с. 102]. Па вялікім рахунку, у сваім рэлігійным пачуцці П. Шпілеўскі блізкі да Г. Каніскага і іншых праваслаўных дзеячаў мінулага. Па сваёй культурнай арыентацыі і палітычных поглядах сугучны ён і заходнерусістам, але адрознівае П. Шпілеўскага ўсведамленне ўнікальнасці і самабытнасці Беларусі, яе мовы і захаванай старажытнай славянскай культуры.

У яго няма шкадавання па страчаным даўнім Брэсце, бо ўсё там звязана з еўрапейскай гісторыяй горада, з *иноверческой культурой: Прочие костёлы и монастыри упразднены: на месте их явились величественные и изящные здания крепости* [6, с. 31]. Адзначае таксама, што ў Кобрыне Сувораў загадаў знішчыць рэшткі старажытнага замка і на яго месцы пабудаваць прыгожы палац (як тут не ўспомніць купалаўскія радкі з паэмы «На Куццю»: *...на падмурках гэтых сцен другія наш пасады занялі*). Асаблівыя негатыў у Шпілеўскага выклікаюць езуіты, якіх ён назваў *любителями золота*. *Менавіта по внушению этих фанатиков в 1619 году права русское и литовско-русское заменены магдебургским. В Минске явились чуждые духу древнерусского правления и гражданской судебной организации – разные воеводы, старосты, наместники, войты, бургомистры и лентвойты* [6, с. 134]. І ўжо канчаткова, па версіі П. Шпілеўскага, *чтоб совершенно изгладить в Минске элемент русский, они задумали было ввести между православными минчанами новый (григорианский) календарь* [6, с. 134].

Найбольш разгорнута П. Шпілеўскі раскрывае свае погляды на Беларусь і беларускую мову ў раздзелах, прысвечаных Мінску і Мінскай губерні. Вытокі беларусаў ён выводзіць выключна ад крывічоў. Усе іншыя славянскія народы адышлі ад крывічоў і ў суседстве з іншымі народамі *разветвляли, обогащали и образовывали из общеславянского-кривичского новые наречия, например, великорусское...* [6, с. 99]. Вядомае выказванне Паўла Шпілеўскага пра Беларусь як эпіцэнтр старажытнай славяншчыны і сталіцу славяна-рускай міфалогіі. У «Путешествии» П. Шпілеўскага ідэалізуецца не толькі Беларусь, але і беларускі селянін, які, дзякуючы кансерватызму і патрыярхальнасці, прывязанасці да сваёй зямлі і дому, *захаваў старажытную мову, веру, першародныя рысы славянскай культуры*. Агульнаславянскім скарбам пісьменнік лічыць беларускую мову, якая для яго сінанімічна стараславянскай, бо *захоўвалася ў чысціні на працягу стагоддзяў. Белорусский язык так самостоятелен, так характеристичен в археологическом и филологическом отношениях, предания, поверья и сказки его так оригинальны, до того исполнены первобытной, древней поэзии славяно-русской, что при настоящем направлении и развитии у нас филологии и археологии становится необходимым исследовать и изыскать*

главный притон древней русской славящины и познакомится отчетливо с родоначальными ее элементами, сохранившимися в Белоруссии: изучая белорусский язык, предания, поверья и сказки белорусского народа, мы изучаем язык, понятия и верования своих предков [6, с. 52].

Павел Шпілеўскі лічыў беларускую мову роднай, выдатна ведаў яе і нават на пачатку навуковай кар’еры працаваў над слоўнікам і граматыкай беларускай мовы. Праўда, працы засталіся ў рукапісе. Варта падкрэсліць, што для П. Шпілеўскага беларуская мова – не пагарджаная мова вёскі і сялянства, не вартая ўвагі прафесійнай літаратуры, а дзякуючы сваёй архаічнасці і нескранутасці, агульнаславянскі найкаштоўнейшы скарб. Рускую мову сваіх «Путешествий» ён ахвотна інкрусціруе беларускімі словамі: *мяцеліца, пацяруха, горш, світкі, шарачкі, падпанкі, гасцінец, бацька, комін, азярод, паснедаць...*

Натуральна, кідаецца ў вочы супярэчнасць паміж выразна прарасійскім дыскурсам аповеду П. Шпілеўскага і лакальным, беларускім, патрыятызмам, які дзіўным чынам спалучаецца з рэлігійным касмапалітызмам, роўным рускаму праваслаўнаму свету. П. Шпілеўскі – яскравае пацвярджэнне таго, як канфесійная свядомасць аўтараў негатыўным чынам уплывала на станаўленне і развіццё беларускай нацыянальнай ідэі, беларускай культуры і літаратуры. Але пры гэтым ва ўсіх сваіх творах, у тым ліку і ў «Путешествии», П. Шпілеўскі паслядоўна даказвае этнічную, гістарычную і культурную самастойнасць беларусаў, выказвае пачуццё гонару за сваю радзіму. Хто ведае, у якую форму вылілася б яго шчырая любоў да Беларусі, разуменне яе этнакультурнай адметнасці, захапленне мовай, гісторыяй, міфалогіяй, у які бок аформілася яго самапавага як прадстаўніка гэтага краю, калі б Паўлу Шпілеўскаму лёс даў бы больш доўгі зямны век. Прыкладам, як Аляксандру Рыпінскаму. Павел Шпілеўскі памёр маладым (29 кастрычніка 1861 г.), як і Уладзіслаў Сыракомля (15 верасня 1862 г.). Відавочна, невыпадкова Генадзь Кісялёў, шукаючы магчымага аўтара «Тараса на Парнасе», сярод кандыдатаў называў і імя Паўла Шпілеўскага.

Уладзіслаў Сыракомля – носбіт ліцвінскага патрыятызму і рэч-паспалітаўскіх палітычных сімпатый, арыентаваны на польскую літаратурна-культурную традыцыю. Пра гэта сведчаць і эпіграфы да раздзелаў «Вандровак», узятыя з польскіх класікаў Я. Каханоўскага, М. Рэя, В. Г. Каханоўскага, С. Ф. Кляновіча, Я. Ясінскага, сугучныя тэматыцы і, найперш, эмацыянальнаму настрою пісьменніка. Калі для П. Шпілеўскага характэрна аптымістычнае бачанне будучыні Беларусі, звязанае з *воссоединением* з праваслаўным рускім народам, то твор У. Сыракомлі адрознівае мінорнае гучанне і гістарычны песімізм. Актыўнае гістарычнае быццё краіны адышло ў мінулае, шляхецкія засценкі і сялібы, якія некалі

бурлілі палітычным жыццём сваёй краіны, цяпер страцілі не толькі грамадскае, але і ўсялякае значэнне. Цяпер засцяпковая шляхта нават і не здагадваецца, што калісьці была каўчэгам законаў свабоды. Зараз сумна глядзець на *былых нашчадкаў тых магутных, свабодных, авеяных славаю шляхціцаў-рыцараў* [4, с. 27]. Асабістыя перажыванні і гістарычныя рэфлексіі ў Сыракомлі цесна пераплецены. Мінулая слава і шчаслівая пара ўласнага жыцця – усё гэта адышло ў нябыт, афарбавана пачуццём суму і шкадавання: *Мінуўшына з асаблівасцямі свайго побыту адышла, адляцела, як гістарычны сон, будучыня дзесьці за заслонай наканавання, а цяперашняя хвіля не мае ніякай прывабнасці...* [4, с. 77].

Цэнтрам нарацыі ў «Вандроўках» з’яўляецца аповед пра гісторыю і сучаснасць Нясвіжа як эпіцэнтра палітычнага, духоўнага і культурнага жыцця краю. Мінулае Айчыны з’яўляецца для пісьменніка арганічнай часткай еўрапейскай гісторыі і гісторыі Рэчы Паспалітай. Падрабязна паказаныя ўзвышэнні і бедствы Нясвіжа выдатна адлюстроўваюць перыяды росквіту і гістарычнага ліхалецця ўсёй некалі вялікай дзяржавы. Пісьменнік паказвае выгоды і прывілеі магдэбургскага права, якія забяспечылі развіццё і дабрабыт гарадоў, дэманструе разуменне сутнасці Рэфармацыі на Беларусі-Літве. Калі П. Шпілеўскі коратка спыняўся на постацях прадстаўнікоў дынастыі Радзівілаў, дарэчы, паблытаўшы Міхала Радзівіла Рыбаньку і Караля Радзівіла Пане Каханку, то У. Сыракомля падрабязна апісвае дзейнасць выбітных прадстаўнікоў роду і іх чын, значэнне для жыцця горада і ўсёй Літвы. Гэта найперш асобы Мікалая Радзівіла Чорнага, Радзівіла Сіроткі, які па сутнасці *стварыў тутэйшы край*, Януша Радзівіла, Дамініка Радзівіла... Калі Пане Каханку ў Шпілеўскага не больш, як эксцэнтрычны дзівак, то Сыракомля пастараўся глыбей унікнуць у сутнасць гэтай каларытнай, неадназначнай і гэтым прыцягальнай для мастацкай літаратуры постаці. На яго думку, супярэчлівасць характару Пане Каханку адлюстроўвае кантраст дзвюх эпох пры іх змене: *патрыятычнай, пабожнай, актыўнай у баі і ў бяседзе, езуіцка-шляхецкай са сваім галоўным героем Радзівілам – яна ўжо завяршалася, і французскай XVIII стагоддзя, легкадумнай, бязбожнай, што на цэлую галаву перавышала першую ў асвеце і на цэлае сэрца была ніжэй за яе з пункту гледжання ўзнёсласці пачуццяў* [4, с. 150]. Апрача дзівацтваў, У. Сыракомля нагадвае пра стваральную дзейнасць Пане Каханку, які давёў да ўзорнага парадку сваё войска, заснаваў кадэцкую школу, аднавіў тэатр і балет, дзейнасць друкарні, прывёў у парадак персіярні, заснаваў шклянныя гуты, закладаў сады і паркі. Калі ў час выгнання для Караля Радзівіла насталі часы матэрыяльнай нястачы, шляхта, што сядзела на яго землях, пасылала за мяжу збяднеламу Радзівілу ўласны грош. *Ці патрабуе гэта каментара? Ці не яскрава гэта малюе характар літоўскай шляхты і Радзівіла, што быў для яе амаль Богам?* – пытаецца

пісьменнік [4, с. 106]. Залаты век Нясвіжа, як і ўсёй дзяржавы, прамінуў, і цяпер усё рэшткі былой славы *плеснявеюць пачцівай гістарычнай плесенню* [4, с. 116].

Сыракомля найперш чалавек культуры з больш спакойнай, чым у П. Шпілеўкага, рэлігійнай свядомасцю. М. Здзяхоўскі пісаў, што У. Сыракомлю была ўласціва рэлігія сэрца, свабодная як ад дагматычнай выключнасці, так і ад усякіх палітычных уплываў [7, s. 15]. Калі У. Сыракомля гаворыць пра перабудову касцёла ў праваслаўную царкву, то заўважае, што, аздабляючы яго блішчастымі купаламі, сціраюць і характэрныя асаблівасці далёкага мінулага. Нават прымаючы да ўвагі цэнзуру, варта адзначыць, што гэта найперш культурны жаль, а не абражанае рэлігійнае пачуццё. Не менш за палітычную гісторыю Нясвіжа і іншых «былых ваколіц» Сыракомлю цікавяць лёсы культурнай спадчыны. Ён піша пра кніжныя выданні нясвіжскай друкарні, не абмінае ўвагай постаць С. Буднага, характарызуе творчасць Ф.У. Радзівіл, адзначае працы Ю. Гескага і Г. Лейбовіча. Калі П. Шпілеўскі, дастаткова павярхоўна асвятліўшы мінулае Нясвіжа, коратка пазначае, што *в настоящее время замок не представляет ничего особенно замечательного, кроме небольшого архива нескольких книг и рукописей, не имеющих значения для местной истории, и портретной комнаты...* [4, с. 76], то твор У. Сыракомлі на сённяшні дзень з'яўляецца каштоўным даведнікам па назапашаных скарбах Радзівілаўскага палаца, які дэманструе высокі культурны ўзровень краю ў мінулым. Пісьменнік дае падрабязнае апісанне колішніх багаццяў бібліятэкі, мастацкіх калекцый, каштоўнасцяў карціннай галерэі, сабраных пакаленнямі гэтых некаранаваных уладароў краю. Цяперашні стан культурнай спадчыны выклікае ў Сыракомлі сапраўдны боль і смутак, бо ўсё разрабавана і панішчана: *Сэрца сціскаецца, калі глядзіш на многія з тых карцін, ... выдатныя палотны, каштоўныя і з боку мастацкай вартасці, і як дарагія памяткі... без парадку, без рам, без надпісаў вісяць на сцяне, чакаючы лепшых часоў, альбо, разасланыя на падлозе, марнеюць на нашых вачах, аблазяць, абвешчаючы аб хуткай сваёй гібелі* [4, с. 81]. У інвентары 1770 года, сцвярджае пісьменнік, налічвалася 984 карціны на палатне і дрэве. *Сёння, не ведаю, ці хоць палова засталася* [4, с. 83].

Абодва пісьменнікі шмат увагі аддаюць характарыстыцы сацыяльнага складу насельніцтва вёсак, мястэчак і гарадоў, іх побыту, звычаяў і заняткаў. У. Сыракомля з шчырай сімпатыяй апісвае беларускага селяніна, але ў адрозненне ад ідылічна-пастаральнага гэтага вобраза ў П. Шпілеўскага, у «Вандроўках» вёска і яе насельнікі намаляваны зноў-такі вельмі рэалістычна, «з натуры». Для Сыракомлі селянін таксама аўтахтон, спаконвечны жыхар гэтай зямлі і яе арганічная частка: *Здаецца, люд вырас са сваёй зямлі, як*

грыбы яго бароў, як кветкі яго лугоў [4, с. 224]. У адрозненне ад пыхлівай шляхты, якая ганарыцца рыцарскім сармацкім паходжаннем і часам пачуваецца прадстаўнікамі іншага народа, селянін сапраўдны гаспадар тутэйшай зямлі. Варта дадаць красамоўныя радкі, якія пры першай публікацыі «Вандровак» былі выкраслены цэнзарам. Карэктарскі аўтарскі экзэмпляр твора знайшоў у рукапісным аддзеле бібліятэкі Акадэміі навук Літвы перакладчык гэтага твора на беларускую мову К. Цвірка. Калі б, заўважае У. Сыракомля трохі далей у сваім рукапісе, селянін меў гістарычную памяць, *ён бы пасмяўся з нашай пыхі, з таго, што мы ганарымся старажытным, трыста гадоў назад атрыманым гербам, ён, што тысячы год налічвае ў сваёй генеалогіі* [4, с. 145]. Письменнік у гэтым раздзеле, як і ў іншых творах, нагадвае шляхце пра іхні чалавечы і грамадскі абавязак клопату пра сялян, піша пра высакародства і духоўнае багацце селяніна, яго чуласць і глыбіню пачуццяў, якія хаваюцца пад грубай світкай, называе іх братамі і карміцелямі.

Творы П. Шпілеўскага і У. Сыракомлі шмат у чым выглядаюць апазіцыйна найперш адрознымі канцэптuallyнымі падыходамі ў інтэрпрэтацыі гісторыі роднага краю і аксіялагічнымі складнікамі паняцця Беларусь-Літва. Нягледзячы на гэтую супрацьпастаўленасць, творы, ды і самі постаці пісьменнікаў, многае яднае. Гэта і глыбокая духоўная еднасць з роднай зямлёй, грунтоўнае вывучэнне яго гісторыі і культуры, разуменне яе самакаштоўнасці, паважлівае стаўленне да беларускай мовы. Урэшце, культурна-цывілізацыйная скіраванасць – справа другасная. Яна накладаецца на глыбіннае ўсведамленне таго, *што ёсць свая зямля*: яе прырода, клімат, рэльеф, людзі, унікальныя рэаліі і артэфакты, якія ўплываюць на чалавека ад нараджэння і з’яўляюцца падмуркам яго самаідэнтыфікацыі. Менавіта яны фарміруюць базавае ўсведамленне радзімы, яе адрознасці ад суседніх краін, мітраполій, якія ўплываюць на інтэрпрэтацыю яе гісторыі, сучаснасці і верагоднай будучыні.

Апрача таго, у рознаскіраваных пісьменнікаў, якія твораць у культурнай прасторы цывілізацыйнага памежжа, заўсёды прысутнічае «агульнае месца». Тое, што для іх каштоўнае і блізкае, для сталічнага чытача Пецярбурга ці Варшавы далёкае і маргінальнае. Тое, што для П. Шпілеўскага і У. Сыракомлі было эпіцэнтрам іх жыцця, для іншых – глыбокая правінцыя з адпаведным стаўленнем. Тое, што пішацца ў Беларусі-Літве, для сталічнага літаратурнага працэсу з’явы дастаткова перыферычныя. Варта адзначыць і розніцу ў светаадчуванні, стэрэатыпе паводзінаў, эмацыянальных праяўленнях, з якімі сутыкаюцца пісьменнікі, прыехаўшы ў сталіцы. Знамянальныя ў гэтым плане ўражанні Яна Чачота, калі па справах службы ў Масе радзівілаўскай яму давялося наведаць Варшаву. У лістах да А. Міцкевіча ён дзяліўся сваімі думкамі ад сталічнага жыцця. Варшава ўспрымаецца вачыма хаця

і не правінцыяла, але чалавека, далёкага ад пыхі і апломбу шумнай сталіцы. Прыезд У. Сыракомлі ў Варшаву таксама адзначыўся ўсведамленнем розніцы ў паводзінах і эмацыянальных рэакцыях. В. Каратынскі, нягледзячы на працяглы час жыцця і працы ў Варшаве, так і не стаў для мясцовых літаратураў сваім. На яго пахаванні не знайшлося нікога, хто сказаў бы апошняе развітальнае слова. Усе моўчкі разышліся. Сутыкненне са стаўленнем прадстаўнікоў суседніх этнакультурных супольнасцяў да свайго, краёвага, як да перыферыйнага, натуральным чынам фарміравала пачуццё «інакшасці» і прымушала пісьменнікаў больш уважліва ставіцца да таго, што асабіста для іх было па-сапраўднаму важным, усведамляць значнасць і ўнікальнасць падзей мясцовага літаратурна-культурнага жыцця.

Шпілеўскі, доўгі час жывучы ў Пецябургу, сочыць за падзеямі краёвай літаратуры. Гэта зацікаўленасць і веданне творчасці мясцовых аўтараў відаць у п'есе П. Шпілеўскага «Дожинка, белорусский обычай. Сценическое представление», якая з'яўляецца вольнай пераробкай «Сялянкі» В. Дуніна-Марцінкевіча. А адзін з сюжэтаў «Исследования о вовколаках» паказвае на знаёмства пісьменніка з творчасцю Я. Баршчэўскага, у прыватнасці, са зборнікам навел «Шляхціц Завальня». У. Сыракомля ў «Вандроўках» не толькі цытуе класікаў польскай літаратуры, але і спасылаецца на працы польскамоўных беларускіх пісьменнікаў І. Ходзькі, Г. Ржавускага і іншых творцаў. Распавядаючы пра жыццё вясковага люду, яго гаспадаркі, сямейнага быту і звычаяў, Сыракомля падмацоўвае апісанні цытатамі са зборніка Я. Чачота «Сялянскія песні з-пад Нёмана і Дзвіны». Урэшце, невыпадкава У. Сыракомля завяршае свой артыкул «Неbdomadalia», дзе ён не толькі абараняе беларускамоўную творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча, але і сам факт нараджэння новай самастойнай славянскай літаратуры, словамі: «Цэзар... горды Юлій Цэзар... дыктатар Рыма, сталіцы свету, праязджаючы праз убогую вёску і прыпомніўшы грознага ў Рыме суперніка Пампея, сказаў гэтыя памятныя словы: "Жадаў бы я тут быць першым, чым у Рыме другім"» [5, с. 506].

Хто ў большай ступені, прадстаўнікі якой плыні спрычыніліся да стварэння і развіцця беларускамоўнай літаратуры? Хаця і выхаваныя ў рэчышчы рускай культуры аўтары будуць звяртацца да стварэння беларускамоўных твораў, усё ж такі ў асноўным гэта будуць асобы, выхаваныя ў аксіялогіі і мастацкіх густах польскай літаратуры. Ключавым аўтарам літаратуры Беларусі сярэдзіны XIX стагоддзя быў польска-беларускамоўны У. Сыракомля. На яго постаці перакрываюцца каналы-связі паміж усімі асноўнымі літаратарамі таго часу, і ад яго вядуць працяг наступнікі – З. Манькоўская, А. Абуховіч, Я. Лучына і інш. Станаўленню беларускамоўнай літаратуры ён паспрыяў не толькі падтрымкай творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча, але і ўсёй сваёй польскамоўнай літаратурнай

спадчынай, якая, па словах У. І. Мархеля, «сваёй ментальна-беларускай выяўленасцю і скіраванасцю ўваходзіла ў той жыватворны працэс, у якім адбывалася адраджэнне беларускай літаратуры» [3, с. 16].

Факт заангажаванасці найперш польскамоўных аўтараў у працэс стварэння беларускамоўнай літаратуры М. Гарэцкі ў «Гісторыі беларускае літаратуры» патлумачыў так: «Інтэлігенцыі расійскае культуры было тады ў нашым краі дужа мала, яна знаходзілася ў горшых матэрыяльных умовах, як апалячаныя паны, і ў друкаванні сваіх твораў залежала ад добрай волі рэдактара ў расійскіх газет і журналаў; апрача таго, належнасць яе да культуры панаваўшае ў дзяржаве нацыі не спараджала такога імпэту ў беларускай творчасці, як у паноў, належаўшых да культуры, уцісканай урадам» [1, с. 202]. Натуральна, варта назваць і шэраг іншых фактараў. Гэта і трывалы краёвы ліцвінскі патрыятызм, які азначаў этнічную, «крэўную» прыналежнасць менавіта да гэтай зямлі. Ён паступова трансфармуецца ва ўсведамленне самадастатковасці Літвы-Беларусі, яе гістарычнай і культурнай спадчыны. Гэта і ўплыў рамантызму, які скіраваў увагу да нацыянальна адметнага, і агульныя працэсы нацыянальнага адраджэння славянскіх народаў, і спалучэнне шматлікіх іншых прычын.

Узнікненне і функцыянаванне нацыянальнай літаратуры паміж цывілізацыйнымі парадыгмамі – з’ява выключна складаная, што паказвае не толькі гісторыя беларускай літаратуры XIX стагоддзя, але і асаблівасці яе далейшага развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 479 с.
2. *Кузнецва, С.* Павел Шпилевский и его «Путешествие по Полесью и белорусскому краю» / С. Кузнецва // Путешествие по Полесью и белорусскому краю / П. М. Шпилевский. – Минск : Беларусь, 2004. – С. 3–8.
3. *Мархель, У.* Уладзіслаў Сыракомля і беларуская літаратура / У. Мархель // Уладзіслаў Сыракомля : матэрыялы Міжнар. навук. канф., прысвеч. 180-годдзю з дня нараджэння пол. і бел. паэта і этнографа. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – С. 13–20.
4. *Сыракомля, У.* Вандроўкі па маіх былых ваколіцах: успаміны, даследаванні гісторыі і звычаяў / У. Сыракомля. – Мінск : Палымя, 1992. – 159 с.
5. *Сыракомля, У.* Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 526 с.
6. *Шпилевский, П.* Путешествие по Полесью и белорусскому краю / П. Шпилевский. – Минск : Беларусь, 2004. – 251 с.

7. *Syrokomla, W.* Niemen od źródeł do ujścia / W. Syrokomla. – Wilno, 1861. – 172 s.
8. *Zdziechowski, M.* Władysław Syrokomla. Pierwiastek litewsko-białoruski w tórczości polskiej / M. Zdziechowski. – Wilno, 1924. – 34 s.

Друкавалася [у] : Бурдзялёва, І. А. Рознаскіраваныя дыскурсы ў беларускай літаратуры XIX ст.: У. Сыракомля і П. Шпілеўскі / І. А. Бурдзялёва // Acta Albaruthenika. – Warszawa, 2022. – № 22. – S. 201–219.